

het meest sprekend tot uiting in het opstel over de studies der augustijnen en hun bijdrage aan de educatieve vorming van leken en wereldgeestelijken. Het blijkt dat deze bedelmonniken evenals hun confraters van andere orden geen onderwijs gaven aan niet-ordeleden maar dat zij door hun prediking en theologisch-stichtelijk schrijfwerk een enorm publiek wisten te bereiken; een bewijs daarvoor levert de snelle verspreiding van Luthers leer over Noord-Duitsland via het augustijner netwerk van kloosters en termijnhuizen.

De laatste rubriek draagt de titel *Devotio moderna und Kreuzherren*. In een wat lang uitgevallen recensieartikel wijst Elm de weg voor verdere studies naar de oorsprong en hervorming der kruisherrenorde. *Pièce de résistance* is echter het verslag van de slotlezing op het Nijmeegse Geert Grote-congres van 1984: 'Die Bruderschaft vom gemeinsamen Leben; eine geistliche Lebensform zwischen Kloster und Welt, Mittelalter und Neuzeit'. Elm neemt hierin een voorschot op nader te verrichten onderzoek naar de aard en invloed van het middeleeuwse *Semireligiosentum*. Hij verlaat de wereld van de middeleeuwse *vita religiosa* om vast te stellen dat het ideaal van de broeders des gemenen levens niet verstaan moet worden als een nieuwtijdse modificatie van het kloosterleven maar als een verschijningsvorm van een reeds lang bestaande en schoorvoetend door de kerk erkende *status medius*, die van toepassing was op het talrijke en bont gekleurde gezelschap van conversen, begijnen, hospitaalbroeders, familiaren e. d. Het ideaal van het semi-religieuze leven heeft volgens Elm altijd aanhangers gekend maar wint juist dan duidelijk aan invloed, wanneer de leidende groepen en gezagsdragers in de kerk falen of aan overtuigingskracht verliezen. Het is een visie die een zekere betrokkenheid verraadt bij de tegenwoordige ontwikkelingen in de katholieke kerk.

Al met al een verzameling van deels reeds bekende maar inspirerende artikelen, die hun nut voor de onderzoeker ook daaraan ontlent dat ze steeds voorzien zijn van een uitgebreid notenapparaat met een gedetailleerd overzicht van de historiografische stand van zaken. De integrale overname heeft overigens wel tot gevolg dat er zeer veel herhalingen optreden, zowel in de noten als in de tekst. Jammer is dat er vrijwel geen geografische kaartjes opgenomen zijn. Evenzo ontbreekt een namenregister. Een bibliografische lijst met andere publikaties van de auteur sluit het boek af.

J. A. Mol

Th. de Hemptinne, A. Verhulst, L. de Mey, ed., *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-september 1191)*, II, i, *Regering van Diederik van de Elzas (juli 1128-17 januari 1168)* (Verzameling van de akten der Belgische vorsten VI; Brussel: Koninklijke commissie voor geschiedenis, 1988, xcviij + 522 blz.).

In uitvoering van het plan dat Henri Pirenne al bij het begin van deze eeuw had uitgestippeld, begon de Belgische Koninklijke commissie voor geschiedenis een halve eeuw geleden met de uitgave van de oorkonden van de graven van Vlaanderen. De reeks werd in 1938 geopend door F. Vercauteren, die de oorkonden voor de periode 1071-1128 publiceerde. Als tweede deel verscheen in 1964 de uitgave van W. Prevenier over de jaren 1191-1206. Inmiddels was in de jaren vijftig ook al een aanvang gemaakt met de voorbereiding van de editie van de grafelijke charters uit de tussenliggende periode 1128-1191. Maar onder meer door het enorme aantal documenten (bijna 900) heeft deze onderneming uiteindelijk meer voeten in de aarde gehad dan aanvankelijk was gedacht.

Met de thans voorliggende uitgave van de Gentse mediëvisten Th. de Hemptinne en A. Verhulst is dan toch eindelijk de eerste band voor deze periode verschenen, die betrekking heeft

op de oorkonden uit de regering van graaf Diederik van de Elzas (1128-1168). De uiterst verzorgde tekstuitgave bevat in totaal 292 oorkonden (namelijk 289 nummers en 3 bisnummers), niet alleen van Diederik van de Elzas zelf, maar ook van zijn zoon Filips (mederegent vanaf 1157) en van gravin Sibilla. Naar het voorbeeld van de editie van Prevenier is ook hier veel zorg besteed aan de verklarende voetnoten, die bondige identificaties geven van persoons- en plaatsnamen. De eigenlijke editie wordt voorafgegaan door een uitvoerige inleiding, die bestaat uit een prosopografische lijst van de grafelijke kanselarijambtenaren, een onderzoek naar de chronologische gebruiken in de grafelijke oorkonden en een bespreking van de verschillende types van grafelijke zegels. Een diplomatische en paleografische studie van de betrokken charters, die tevens een onderzoek naar de oorkondingsactiviteit in de grafelijke kanselarij zal omvatten, zal later voor het geheel van de behandelde periode (1128-1191) in een afzonderlijk deel gepubliceerd worden.

Men kan niet anders dan bewondering opbrengen voor het enorme heuristische werk dat aan deze uitgave moet vooraf gegaan zijn. De hier gepubliceerde oorkonden zijn immers bestemd voor niet minder dan een honderdtal verschillende destinatarissen gelegen in het huidige België en Noord-Frankrijk, waarvan de archieven ten gevolge van de Franse revolutie vaak erg verspreid zijn geraakt. Dat hier en daar een archiefstuk aan de aandacht van de uitgevers is ontsnapt, hoeft dan ook niet echt te verwonderen. Zo vonden we op het Rijksarchief Gent twee niet gebruikte kopieën van de oorkonden nr. 210 (fonds Bisdom, B 2955, f° 35v°-36r°: midden dertiende eeuw; in de editie is voor dit charter enkel een slecht afschrift uit de zeventiende eeuw gebruikt) en 274 (*Ibidem*, B 2959, f° 260 r°-261r°: a°1460).

Aan vaak al te gemakkelijke detailkritiek willen we ons hier evenwel niet bezondigen. Wel lijkt het ons nodig kritische bemerkingen te geven bij een drietal punten (*deperdita*, oorkonden bewaard in twee versies en vervalsingen).

In overeenstemming met de regels van de Koninklijke commissie zijn de verloren oorkonden of *deperdita* tussen de andere charters in de editie opgenomen. Bij deze *deperdita* wordt steeds een bondige vermelding gegeven van de teksten die toelaten met zekerheid te beweren dat er ooit een oorkonde is geweest. Bij nr. 39, een nochtans belangrijk stuk (de keure van de kasselrijen Veume, Sint-Winoksbergen en Broekburg), is dit om onverklaarbare redenen echter niet gebeurd. Hier moet een verwijzing naar een paar studies en een later (in band ii) te publiceren oorkonde van Filips van de Elzas blijkbaar volstaan. Toch was enige uitleg hier niet onnuttig geweest. Bij nalezing van de geciteerde literatuur blijken er immers alleen argumenten te bestaan om een *deperditum* voor Veurne aan te nemen. Wat Sint-Winoksbergen en Broekburg betreft, wordt er alleen naar analogie geredeneerd, omdat gravin Johanna in 1240 hetzelfde recht ook aan deze kasselrijen bekrachtigd heeft. Van zekere *deperdita* (we gebruiken de meervoudsvorm omdat er ook in 1240 drie verschillende oorkonden gegeven werden) kan hier dus eigenlijk geen sprake zijn, hoogstens van vermoedelijke oorkonden.

Een tweede kritische bemerking betreft de oorkonden bewaard in twee versies. Deze charters viel immers een nogal verschillende behandeling te beurt. Een paar maal worden de twee versies na elkaar en met een afzonderlijk nummer afgedrukt (nrs. 116 bis-117, 241-242 en 258-259), één maal wordt de tweede versie gewoon in een voetnoot bij de eerste versie opgenomen (nr. 252) en een andere maal wordt de tweede versie zelfs enkel in de vorm van varianten bij de eerste versie vermeld (nr. 263). Vooral de keuze van deze laatste oplossing is erg ongelukkig, omdat de betrokken tekst, die nochtans relatief belangrijke afwijkingen ten opzichte van de eerste versie vertoont, hierdoor zijn eigen individualiteit verliest. De keuze van de ene basistekst lijkt daarenboven enkel bepaald te zijn door het feit dat er van de ene versie twee afschriften bestaan

RECENSIES

en van de andere slechts één. Bij de andere charters die in twee versies bestaan, hebben de uitgevers de individualiteit van deze versies zoals ze voorkomt in de bronnen wel gerespecteerd, maar ook in deze gevallen wordt de praktische bruikbaarheid bemoeilijkt door het na elkaar afdrukken van de teksten. De beste oplossing voor dit probleem lijkt het uitgeven van beide versies in paralleldruk te zijn. Op deze manier kan de gebruiker immers de twee teksten gemakkelijk vergelijken (cf. bijvoorbeeld het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland* van A. C. F. Koch).

Tenslotte is het opvallend dat de uitgevers blijkbaar erg veel schroom aan de dag gelegd hebben bij het zogenaamde 'discrimen veri ac falsi'. Slechts één charter wordt als 'onecht' bestempeld (nr. 244 bis), twee andere worden als 'vervalst' omschreven (nrs. 116 en 134) en nog een andere oorkonde kreeg de kwalificatie 'verdacht' mee (nr. 239). Bij een paar andere charters doen de uitgevers veel moeite om argumenten die door vroegere auteurs tegen de echtheid ervan werden ingebracht te weerleggen, maar dit is niet altijd even overtuigend. Zo lijkt nr. 109 mij wel degelijk sterk geïnterpoleerd te zijn en dient nr. 151 op zijn minst als 'verdacht' beschouwd te worden. Nog andere charters, waar geen enkele kritische bemerking bij geuit wordt, zouden nader onderzocht dienen te worden. Ik denk hierbij meer bepaald aan de nrs. 164 en 191, waarvan de originelen mijns inziens paleografisch eerder in de late twaalfde eeuw thuishoren.

Deze paar kritische kanttekeningen doen natuurlijk niets af van de waarde van deze editie. Het valt dan ook te hopen dat de volgende banden niet al te lang op zich zullen laten wachten.

G. Declercq

M. J. Waale, *De Arkelse oorlog, 1401-1412. Een politieke, krijgskundige en economische analyse* (Dissertatie Leiden 1990, Middeleeuwse studies en bronnen XVII; Hilversum; Verloren, 1990, 299 blz., f48,-, ISBN 90 6550 224 6).

In 1401 bond Albrecht van Beieren, graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen, de strijd aan met zijn voormalige vertrouweling en stadhouder Jan V van Arkel (1362-1428). Voortbouwend op het werk van zijn voorouders had Jan in het grensgebied tussen Holland, Brabant en het Sticht een vrijwel onaantastbare machtspositie opgebouwd en Albrecht en zijn zoon Willem VI waren ondanks de hulp van bisschop Frederik van Blankenheim en de steden Utrecht en Amersfoort (vanaf 1407) niet in staat een snelle beslissing te forceren. Arkel werd bijgestaan door de Gelderse hertog en het conflict escaleerde in 1407 in een oorlog tussen Holland en Gelre. In 1412 werd vrede gesloten, waarbij Gorinchem en het land van Arkel tegen een forse betaling aan de graaf van Holland werden overgedragen. Het feitelijk verloop is typerend voor de kleine middeleeuwse oorlog: spectaculaire wapenfeiten ontbreken geheel, terwijl er vrij wel permanent werd onderhandeld over wapenstilstanden, schadevergoedingen of vrede. Gebrek aan spektakel vormt waarschijnlijk de verklaring dat sinds de zeventiende eeuw nauwelijks serieus onderzoek naar de Arkelse oorlog is gedaan. Het begin van de vijftiende eeuw is trouwens in de moderne geschiedschrijving voor Holland in het algemeen onderbelicht. De dissertatie van Waale was dan ook een desideratum.

Het boek bestaat uit een chronologisch en een thematisch deel. Een uitvoerige bespreking van (de samenhang van) de historiografische bronnen gaat vooraf en is noodzakelijk, omdat de auteur zijn op archivalia gebaseerde verhaal aanvult met informatie uit kronieken. Met name de werken van Pauli blijken meer betrouwbare feitelijke gegevens te bevatten dan werd aangenomen.

Het chronologisch deel (de politieke analyse) opent met een hoofdstuk over voorspel,